

san archiválják a továbbfejlesztést megalapozó kiértékelés céljából. A TalkNow honlapján elhelyezett ugrópont módot kívánt adni a visszajelzésekre, de nem volt reagálás. Az egyenesen feltett kérdésre általában elismerést kaptak.

Következtetések

Az élő digitális tájékoztatás relatív költségének megítéléséhez azt kell tudni, mibe kerülne a szolgáltatás hiánya. Az olvasók az interneten elérhető

szolgáltatásokat keresik, és el kell ismerni, hogy ma a leghasználatosabbak a keresőgépek. Sokat kell munkálkodni az online könyvtári tájékoztatás internetes elérhetőségén, és a keresőgépeken túlmutató lehetőségeinek népszerűsítésén.

/STORMONT, Sam: Going where the users are: live digital reference. = Information Technology and Libraries, 20. köt. 3. sz. 2001. p. 129–134./

(Góth László)

Az adatbázisok hatása a könyvtárközi kölcsönzésre: tíz év egy USA-beli magánegyetemen

Az *Andrews Egyetem* kis magánegyetem, ahol felsőfokú művészeti, üzleti, teológiai, természettudományi és műszaki képzés folyik. Doktori fokozatot a Pedagógiai Iskolában (School of Education) és a Szemináriumban lehet szerezni. Mint a legtöbb könyvtárban, a saját állományból nyújtott szolgáltatások kiegészítéseként könyvtárközi kölcsönzést is folytatnak. Ehhez az OCLC könyvtárközi kölcsönzési modulját veszik igénybe, és kiegészítésként az ALA (Amerikai Könyvtári Egyesület) által rendszeresített formanyomtatványt. Az utóbbi időkben bevezették az Ariel szoftver használatát. A megrendelések teljesítéséhez a többi könyvtárat és a dokumentumküldő szolgáltatókat egyaránt megkeresik. A könyvtár számos konzorcium tagja.

Az adatbázisok számának növekedése és elérhetőségük sokfélesége jelentős hatással volt a különböző munkafolyamatokra. Az 1990–2000 közötti könyvtárközi kérések elemzésekor arra keresték a választ:

- Milyen arányban vannak az adatbázisok és a más források alapján jelentkező igények?
- Melyek a könyvtárközi kölcsönzésre legnagyobb hatást gyakorló adatbázisok?

A tanulmány segítséget jelenthet a fejlesztési irányok kialakításához, annak meghatározásához, hogy mely adatbázisok képezzék az állományépítés pilléreit, és ezek elemzése alapján mely időszaki kiadványokat érdemes lemondani, illetve milyen újakra érdemes előfizetni. Támpontot nyújt annak kiderítéséhez, hogy mi okozta a könyvtárközi osztály megnövekedett munkáját, és hogyan érhető el az olvasók jobb kiszolgálása.

Az adatbázisok számának növekedése

1990-ben az *Andrews Egyetemen* működő *James White Könyvtárban* kb. tíz adatbázis volt. Az olvasók egy off-line működő számítógépen kereshettek az OCLC PRISM rendszerében. Az első években a könyvtárosok segítettek a keresésben, az adatbázisok számának növekedésével azonban egyre kevesebbet. A CD-ROM adatbázisok megjelenésekor az olvasóknak már időpontot kellett kérniük a kereséshez. 1993 februárjában tért át a könyvtár a *JeWeL* (ez egyrészt a *James White Library* rövidítése, másrészt szójáték, mivel ékszerszert jelent) nevű online katalógus használatára. Ezzel csatlakozott az OCLC *FirstSearch* adatbázisaihoz. A korábban CD-ROM-on érkező adatbázisokat a *Telneten* keresztül online elérésűek váltották fel. A *World Wide Web* használatába 1995-ben kapcsolódtak be. Ebben az évben készült el a könyvtár stratégiai terve, amelyben rögzítették a tulajdonlásról a hozzáférésre történő paradigmaváltást.

Az 1998–1999-es tanévben kezdték meg a teljes szövegű adatbázisok használatát, az *EBSCO Academic Search*, majd a *JSTOR* és a többi ismert állomány elérésével. A teljes szövegű adatbázisok elérhetősége olyan gyorsan nőtt, hogy a könyvtár igazgatója külön csapatot hozott létre ez ellen a „sárkány” ellen. A „Sárkány team”-ben a könyvtárosok mellett oktatók is részt vettek. A projekt eredménye egy folyóiratjegyzék lett, amely a könyvtár honlapján olvasható, és valamennyi elektronikusan vagy nyomtatott formában hozzáférhető folyóiratot tartalmazza. Az olvasó vagy a könyvtár állományára lép tovább a keresett folyóiratért, vagy egy teljes szövegű adatbázisba, ahol a folyóirat megtalálható.

Az OCLC FirstSearch adatbázisai a keresett dokumentum megtalálását könnyítik meg. Amíg a könyvtárközi kölcsönzés elektronikus feldolgozása online működött, a könyvtár nem fektetett különösebb hangsúlyt a folyóiratcikkek elektronikus rendelkezésére egészen a vizsgált időszak tizedik évéig.

A könyvtár mintegy 90 adatbázist bocsát az olvasók rendelkezésére, legtöbbjüket az OCLC FirstSearch rendszerből. Míg a teljes szövegű folyóiratok megjelenése miatt sokan a könyvtárközi kölcsönzés csökkenését jósolták, az osztály valójában egyre több megrendelést kapott. Úgy tűnt, minél több adatbázist bocsátanak az olvasók rendelkezésére, minél több forrásban tudnak a felhasználók keresni, annál több dokumentumot fognak rendelni a könyvtárközi kölcsönzésben.

A könyvtárközi kölcsönzés menete

Az egyetem dolgozói és hallgatói egy héten tíz könyvtárközi kérést adhatnak be. A könyvtár évek óta kéri a megrendelőlap kitöltését, és cikkmásolat rendelése esetén egy másolatot arról a forrásról, ahol a hivatkozást találta. Ha az olvasó a cikket az OCLC FirstSearch valamelyik folyóiratindexe alapján kéri, akkor elegendő a megrendelést elektronikus úton eljuttatni.

Könyv és disszertáció rendelése esetén megkérték az olvasókat, hogy keressék meg a *WorldCat*ben is, ha más adatbázisban találták meg először. Amikor még csak az OCLC PRISM rendszerét használták, már akkor is kérték az OCLC azonosítójának feltüntetését, mivel ez a lelőhelyre is utal.

Az elemzés módszere

Az utolsó öt év könyvtárközi kéréseit két fájlban tartják nyilván:

- a *könyvek* a visszaküldendő dokumentumokat jelentik,
- a *fénymásolatokat* a megrendelők megtarthatják.

A nyilvántartásban a teljesített és nem teljesített kérések egyaránt szerepelnek. Azokat az adatbázisokat, amelyek különböző hordozókon is megjelennek (CD-ROM, online), vagy különböző forgalmazóknál esetleg eltérő névvel, a feldolgozás során egynek tekintették.

A kéréslapokon külön feltüntették, hogy a dokumentumot egy adatbázisban való keresés nyomán rendel-e meg az olvasó. Pozitív válasz esetén

szükség volt az adatbázis nevére is. A tízéves időszak megrendeléseinek feldolgozásakor nem mindig sikerült az adatbázist utólag azonosítani, vagy ha a kérést egy nyomtatott forrás alapján állították össze, az adatbázis neve helyett az *Egyéb forrás* jelölést használták. Az így kapott kéréslapokat összeszámolták, rendszereztek, az eredményeket különböző táblázatokban, illetve grafikonokban foglalták össze. Külön csoportba gyűjtötték azokat az adatbázisokat, amelyek minden évben szerepeltek a kéréslapokon. A tíz legtöbbet használt adatbázist az 1. és 2. táblázat tartalmazza.

A felmérés eredményei

Fénymásolatok

A megrendelések száma a vizsgált időszakban az első évi 1519-ről 2208-ra nőtt (45%). A legnagyobb növekedés 1996–2000-ig tapasztalható, ezen belül is az 1997–1998-as tanévben, két évvel azután, hogy az adatbázisok elérhetővé váltak a weben. A második csúcsidezőszak 1991–1993-ra esik. A tíz év alatt 62 adatbázis alapján állítottak össze könyvtárközi megrendelést, közülük az alábbiak minden évben előfordulnak, és az összes megrendelés 45%-át teszik ki:

- *ABI Inform*,
- *ATLA Religion Index*,
- *Biological Abstracts*,
- *ERIC*,
- *Medline*,
- *Psychological Abstracts*.

1. táblázat

Másolatrendelés a „Top 10” adatbázisból (1990–2000)

Rang-sor	Az adatbázis neve	Megrendelések száma	A megrendelések aránya (100% = 12 356)
1	Psych	2790	23%
2	Medline	2709	22%
3	CINAHL	1232	10%
4	ERIC	912	7%
5	ExpAcadIndex	693	6%
6	ATLA	687	6%
7	Article First	348	3%
8	ABI Inform	329	3%
9	WorldCat	216	2%
10	BioAb	214	2%
10	SocAb	214	2%
Összesen:			86%

2. táblázat

Könyvrendelés a „Top 10” adatbázisból (1990–2000)

Rang-sor	Az adatbázis neve	Megrendelések száma	A megrendelések aránya (100% = 13 811)
1	WorldCat	12 406	90%
2	DissAb	953	7%
3	Books in Print	108	0,7%
4	ERIC	91	0,7%
5	CINAHL	57	0,4%
6	Psych	44	0,3%
7	GeoRef	37	0,3%
8	ATLA	18	0,1%
9	RILM	15	0,1%
10	MLA Bibl	10	0,07%
Összesen:			99,7%

A használati rangsor szerint az első helyet a Psychological Abstracts és az e név alá gyűjtött változatok (*PsychInfo*, *PsychLit*, *PsychFirst*) foglalják el, amit az magyaráz, hogy az egyetemen pedagógiából és pszichológiából doktori képzés is folyik. A második és a harmadik helyen a Medline és a CINAHL van, aminek okát abban látják, hogy nincs külön egészségügyi könyvtár, bár van nővér- és fizioterápiás képzés. A negyedik helyet elfoglaló ERIC adatbázist általában a Pedagógiai Iskola hallgatói használják, az ötödik helyen két folyóiratindex szerepel, a hatodik helyen pedig az ATLA Religion Index. Azt, hogy a szemináriumi hallgatók miért használták ritkábban az adatbázisokat, azzal magyarázzák, hogy a számukra fontos irodalom nagy része egyelőre inkább nyomtatott formában létezik, bár a könyvtár 2000–2001-ben új vallástudományi adatbázisokat is beszerzett. Meglepő a WorldCat kilencedik helye, amit valószínűleg az okoz, hogy másolatot nemcsak folyóiratokból rendelnek, hanem gyűjteményes kiadványokból is.

A „Top 10” adatbázis alapján rendelték a másolatok 86%-át. Ha ehhez hozzáteszik azokat az adatbázisokat is, amelyekből a tíz év alatt több mint 100 másolatot igényeltek, akkor még 9 adatbázissal lehet bővíteni a listát. Az időszak elején az adatbázisokból és egyéb forrásokból rendelt másolatok száma kb. ugyanannyi volt. A második évtől az adatbázisokból rendelt másolatok aránya 60%-ra nőtt egészen a nyolcadik évig. Az utolsó két évben megint ugrás észlelhető: az arány 80% lett. Ez azt mutatja, hogy bár nő az adatbázisok aránya, az egyéb forrásokat még mindig sokan veszik igénybe.

Könyvek

Korábban már volt szó róla, hogy a könyvek rendelésénél a kéréslapon az OCLC PRISM vagy WorldCat rendszerét kellett használni, még akkor is, ha a dokumentumot először más forrásban találták. Ez magyarázza azt a tényt, hogy ebben az esetben az adatbázisok használatának aránya jóformán a teljes vizsgált időszak alatt 98% körül volt az egyéb forrásokkal szemben. A csúcspont 1993–1995-ben érte el, a többi évben 96–98% között mozgott. Ennek ellenére érdemes foglalkozni a részletekkel.

A könyvek rendelésének száma az 1990–1991. évi 1044-ről 1999–2000-re 1896-ra nőtt (82%). A csúcsidőszakot az 1993–1996-os évek jelentették. A könyvtár számítógépesítése után némi visszaesés tapasztalható, majd a rendelések száma az utolsó két évben ismét növekedett. Az utolsó tanévet nem számítva, a legtöbb kérés 1995–1996-ban érkezett, amikor a web az egyetem valamennyi nyilvános terminálján elérhetővé vált. Erre az időre a korábbi telenet változathoz az olvasók már ismerték a WorldCat használatát. Az utolsó években a kérések számának növekedését az okozza, hogy a könyvtárközi kölcsönzés elektronikus feloldozása könnyíti a folyamatot.

A kérések adatbázisok szerinti vizsgálata azt mutatta, hogy a WorldCat mellett minden évben rendeltek a *Dissertation Abstracts* alapján is. Összesen 32 adatbázis került a listára, a kérések 94%-át a fenti két adatbázis alapján fogalmazták meg. Érdekes megemlíteni, hogy a harmadik helyet a *Books in Print* foglalja el, amelyet korábban bizonyos művek elérhetőségére és az árak megismerésére használtak. A többi adatbázis alapján együttesen sem rendeltek száz könyvnél többet; az ERIC, a Psychological Abstracts használatát már említettük. Megemlítendő még a hetedik helyen lévő *GeoRef*, mivel hasznosságát sokáig kétségbe vonták (nincs földrajz szak), a tizedik helyen lévő *MLA Bibliography* pedig a nyelvtanulást segíti.

Összefoglalás, következtetések, ajánlások

Az általános kép azt mutatja, hogy a könyvek kérése nagyobb mértékben nőtt, mint a fénymásolatoké. A tízéves időszak összesített adatai szerint a fénymásolatok iránti kérések 63%-át, a könyvek

iránti kérések 97%-át adatbázisban való keresés előzte meg. A folyóiratcikkeket 62 adatbázis, a könyveket 32 adatbázis alapján rendelték. A két „Top 10” lista összehasonlítása azt mutatja, hogy vannak olyan adatbázisok, amelyeket mindkét esetben használtak. Ezek: Psychological Abstract, CINAHL, ERIC, ATLA Religion Index, WorldCat.

Az elektronikus források használatával az olvasók jobban tudnak tájékozódni, és ennek nyomán nő a könyvtárközi kérések száma. Az osztály helyzetének javítására vagy a munkatársak számát és a munkafolyamat szervezését kell felülvizsgálni, vagy meg kell engedni, hogy a felhasználók önállóan (az osztály közbeiktatása nélkül) rendeljenek, és járuljanak hozzá a költségekhez. További lehetőség a konzorciális szerződések és a forrásmegosztás megújítása, kibővítve a gyors szolgáltatással.

A könyvtárközi kérések számának növekedése nem csak ezt az osztályt érinti. A jelenségre fel kell figyelnie az adatbázisok megrendelésével foglalkozó vezetőknek (több teljes szövegű, elektronikus folyóiratokat és könyveket tartalmazó állomány szükséges), valamint a folyóirat-gyűjtemény fejlesztőinek (érdemes előfizetni azt a folyóiratcímet, amelyikből sok másolatot rendelnek).

Fontos szerepük van az olvasóknak is. Jobban oda kell figyelniük a könyvtár saját nyomtatott és elektronikus állományára, mielőtt könyvtárközi kérésüket elküldik.

/HELMS, Cynthia Mae: The impact of databases on interlibrary loan borrowing: a ten-year study at a private university. = Journal of Interlibrary Loan, Document Delivery & Information Supply, 12. köt. 1. sz. 2001. p. 13–26./

(Viszocsekné Péteri Éva)

Az eLib dokumentumszolgáltatással kapcsolatos projektjeinek hatása

Bevezetés

Az Egyesült Királyságban az elektronikus könyvtárak programját (electronic libraries programme = eLib) az 1993. évi *Follett-jelentés* ajánlásai alapján indították. Ezek közül a széles körű ajánlások közül néhány kifejezetten a dokumentumszolgáltatásra vonatkozott, mint pl.

- konzorciumok létrehozása tematikus alapokon az elektronikus dokumentumszolgáltatás útjainak közös kifejlesztésére;
- nagyvárosi és regionális konzorciumok szervezése a hasonló dokumentumszolgáltatások együttműködésére;
- az elektronikus dokumentumok küldéséhez és fogadásához szükséges műszaki eszközök fejlesztése.

A fentiek nyomán a Follett Információs Technológiai Alkalmazási Csoport (*Follett Implementation Group on Information Technology = FIGIT*) elsőbbséget adott az elektronikus hálózati eljárást alkalmazó dokumentumküldő szolgálatok finanszírozásának – beleértve a tematikus vagy földrajzi alapokon szerveződő konzorciumokat is –, továbbá a műszaki eszközök és szabványok fejlesztésének, a finanszírozási, árképzési és szerzői jogi kérdé-

seknek. Az ilyen körülmények között indított projektek közül a cikk azokat tekinti át, amelyek hatással voltak a felsőoktatási könyvtárak dokumentumküldő szolgáltatására. Az egyes projektek értékeléséhez a szerzők a projektdokumentumokat, a zárójelentéseket, valamint az e célra létesített levelezőlistán feltett kérdésekre kapott válaszokat használták fel.

Az eLib projekt két szakaszban valósult meg. A FIGIT által finanszírozott projektek nagy része 1997-re befejeződött, amikor a harmadik szakaszt indították. Ebben a fő hangsúlyt a hibrid könyvtárakkal és források felkutatásával („clumps”) foglalkozó projektekre helyezték.

A legfontosabb dokumentumszolgáltatási projektek:

- elektronikus dokumentumszolgáltatás: EDDIS, Seren, JEDDS, LAMDA, Infobike;
 - kapcsolódó tanulmányok: FIDDO, MA/HEM;
 - hibrid könyvtárak: AGORA, BUILDER, HEADLINE, HYLIFE, MALIBU;
 - forráskeresés: CAIRNS, RIDING, M25link;
- továbbá az eLiben kívüli projektek közül: EASY, Docusend.